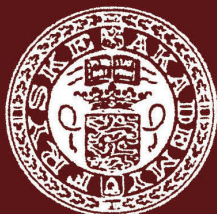




DEEL
100



THEMA: KONING REDBAD



Sinds 1839

De Vrije Fries



Jaarboek

uitgegeven door het
Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur
en de **Fryske Akademy**



Deel 100
2020



Sinds 1839

De Vrije Fries

Deel 100

2020



Sinds 1839

De Vrije Fries

Deel 100
2020

Jaarboek uitgegeven door het Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur/Koninklijk Frysk Genoatskip foar Skiednis en Kultuer en de Fryske Akademy

Redactie

Prof. dr. Ralf Futselaar, Drs. Martha Kist,
drs. Otto Knottnerus, drs. Binne Keulen (secr.),
prof. dr. Hans Mol, dr. Han Nijdam (eindred.),
dr. Jelte Olthof, Doeke Sijens (voorz.), Hans Zijlstra

Eindredactie: Jan Ybema MA

Redactieadres

Redactie De Vrije Fries
p.a. Fryske Akademy
Postbus 54
8900 AB Leeuwarden

Ontwerp en opmaak

Van der Let & Partners, Heerenveen

Illustraties omslag

Boven: *Portret van koning Radboud, vervaardiger onbekend. De familie Van Sminia kocht dit portret in 1834 op een veiling van de nalatenschap van rijkarchivaris Van Wijn. Momenteel in particulier bezit. Foto: Bob Goedewaagen*

Onder: *Fysiek geweld bij een ruzie over een kaartspel: schilderij uit de kring van Jan Bruegel de Oudere naar Pieter Bruegel de Oudere. Kunsthistorisches Museum, Wenen, Wikimedia Commons, Publiek Domein*

ISBN 978-90-6171-026-4

FA-nummer 1122

NUR-code 680

Het wetenschappelijk jaarboek De Vrije Fries biedt een platform voor wetenschappelijke en essayistische bijdragen op het terrein van de Friese geschiedenis, kunst, literatuur en archeologie. De plaatsing van de Friese 'stof' in een bredere context is daarbij gewenst. In het themagedeelte is er aandacht voor actuele thema's of onderwerpen die wetenschappelijk vernieuwend zijn en tegelijkertijd breed en maatschappelijk relevant zijn.

Kopij dient digitaal te worden aangeleverd, opgemaakt volgens richtlijnen die bij het redactiesecretariaat kunnen worden opgevraagd. De Vrije Fries kent een dubbele peer review-procedure en is geïndexeerd door de European Science Foundation (ERIH PLUS). Deze bijdragen zijn in de inhoudsopgave gemerkt met een *.





Radbods verpletterende nederlaag in de Slag bij Dorestad

Het bericht in de *Gesta Francorum* opnieuw bezien¹

PATRICK BRETERNITZ

Onder de hofmeiers Pippijn de Middelste (679/687-714) en Karel Martel (714/717-741) kwam het tot drie militaire botsingen tussen Franken en Friezen.² In de Slag bij Dorestad in 697 overwon Pippijn de Middelste de Friese heerser Radbod, die in de omgeving van Utrecht en Dorestad heerste.³ Recent onderzoek kon aantonen dat de kloof tussen de Friese en Frankische wereld in de tijd van Radbod veel kleiner was dan in ouder onderzoek werd benadrukt. Wolfert van Egmond omschreef Radbod dan ook treffend als een aristocraat in de periferie van de Frankische wereld.⁴ In deze context wordt de Slag bij Dorestad minder gezien als een maat voor onderwerping dan als een poging om Radbod op zijn plaats te zetten en hem dichterbij Pippijn te brengen.⁵

Dat Radbod tot de Frankische wereld behoorde, komt het duidelijkst naar voren in zijn huwelijksverbond met Pippijn enkele jaren later, dat werd gevormd door een huwelijk tussen Radbods dochter Theudesinde en Pippijns zoon Grimoald de Jongere. Of Grimoalds zoon Theu-

doald, die na de dood van Pippijn voor korte tijd Frankisch hofmeier was, uit deze alliantie met Theudesinde voortkwam, is omstrede. De bronnen benadrukken Theudoalds onwettige geboorte uit een concubine en geven de naam van zijn moeder niet. Zijn naam, die afgeleid zou kunnen zijn van de namen Theudesinde en Grimoald, zou een aanwijzing kunnen zijn dat Theudesinde die anonieme concubine was en dat de verbintenis pas na Theudoalds geboorte werd opgevaardigd tot een volwaardig huwelijk.⁶

Toen Pippijn de Middelste in 714 overleed, waren zijn twee zonen Grimoald en Drogo, die door hem als opvolgers waren opgeleid, al overleden. Het Frankische Rijk raakte in een diepe crisis.⁷ De Neustriërs verhieven Raganfrid tot hofmeier en probeerden de situatie te gebruiken om de kracht van de Austrische Pippiniden van zich af te schudden. Radbod greep in het conflict aan de Neustrische kant in. In de streek van Keulen kon hij in 716 Pippijns zoon Karel Martel de enige nederlaag in diens lange militaire carrière toebrengen.

1 Ik dank Sören Kaschke en Karl Ubl (beide Keulen) voor hun advies en Han Nijdam (Leeuwarden) en Bart van Hees (Wuppertal) die het Nederlandse manuscript hebben verbeterd.

2 Een overzicht van de botsingen geven Dirk Peter Blok, *De Franken in Nederland* (Bussum 1974), 41-59; Stéphane Lebecq, 'Francs contre Frisons (VI^e-VIII^e siècles)', in: *La guerre et la paix. Frontières et violences au moyen âge* (Parijs 1978), 53-71; Luit van der Tuuk, *De Franken in België en Nederland. Heersers in de vroege middeleeuwen* (Utrecht 2016), 115-140.

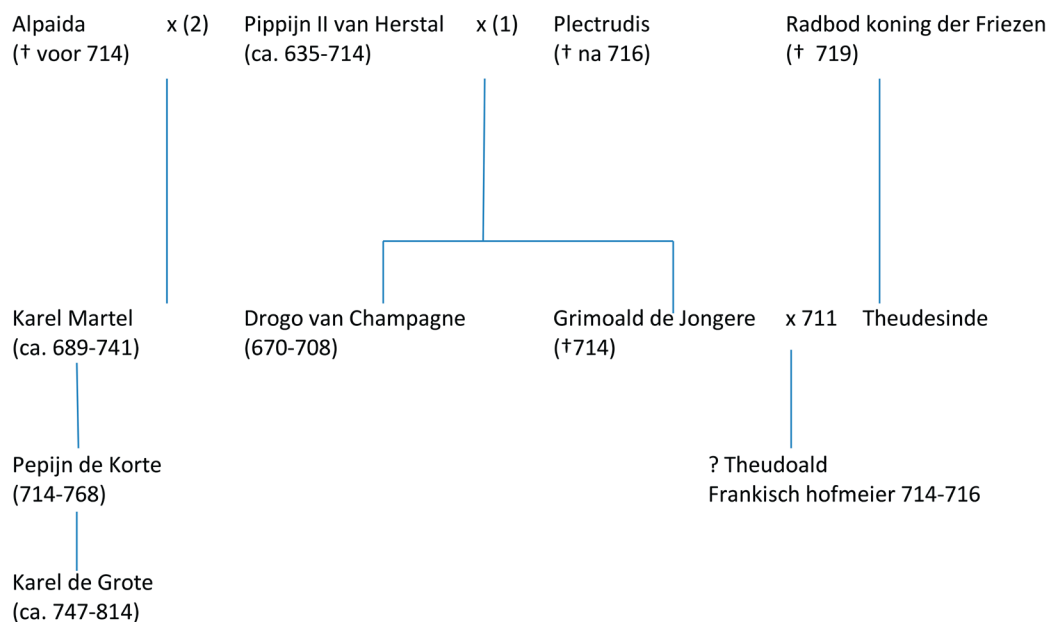
3 Het laatst Gilles de Langen en Hans Mol, 'Koning Redbad en zijn omgevingsruimte', in dit themadeel.

4 Wolfert S. van Egmond, 'Radbod van de Friezen. Een aristocraat in de periferie', in: *Millennium* 19 (2005), 24-44.

5 Sven Meeder en Erik Goosmann, *Redbad. Koning in de marge van de geschiedenis* (Houten 2018).

6 Bijvoorbeeld *ibidem*, 116-110. De these werd geponereerd door Roger Collins, 'Deception and Misrepresentation in Early Eighth Century Frankish Historiography', in: Jörg Jarnut, Ulrich Nonn en Michael Richter (red.), *Karl Martell in seiner Zeit* (Sigmaringen 1994), 227-247, hier 235. Anders bij voorbeeld Ulrich Nonn, 'Theudoald', in: *Lexikon des Mittelalters* 8 (1997), 688-689; Andreas Fischer, *Karl Martell. Der Beginn karolingischer Herrschaft* (Stuttgart 2012), 46; Rudolf Schieffer, *Die Karolinger* (Stuttgart 2014), 33, 250; Karl Ubl, *Die Karolinger. Herrscher und Reich* (München 2014), 15.

7 Josef Semmler, 'Zur pippinidisch-karolingischen Sukzessionskrise 714-723', in: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 33 (1977), 1-36; Paul Fouarcre, *The Age of Charles Martel* (London 2000), 57-78; Fischer, *Karl Martell*, 50-66.



1. Vereenvoudigd schema van de verwantschap tussen koning Radbod, de Pepiniden en de vroege Karolingers

Drie jaar later stierf Radbod in 719 zonder dat er een tweede botsing met Karel Martel had plaatsgevonden.⁸ Wie hem opvolgde als heerser over het gebied rond Dorestad en Utrecht, is onduidelijk.⁹ Sommige onderzoekers zien Bubo (Poppo) als zijn opvolger en soms zelfs als zijn zoon. Bubo trad echter op in het gebied van de huidige provincie Fryslân, dat wil zeggen in een gebied waarover Radbod nooit had geregeerd, voor zover de bewaarde bronnen aangeven. Er zijn ook geen aanwijzingen voor een vader-zoon relatie in de bronnen.¹⁰ Dus er is veel dat erop wijst dat Radbod en Bubo op verschillende momenten over verschillende Friese groepen en gebieden hebben geregeerd. Bubo verschijnt slechts één keer in de bronnen, toen hij in 734 door Karel Martel werd verslagen in de Slag aan de Boorne.

De Fries-Frankische conflicten van de zevende en achtste eeuw zouden uitlopen op de uiteindelijke onderwerping van de Friezen door Karel de Grote. Door het gebrek aan bronnen is het verloop van de conflicten over het algemeen echter moeilijk te achterhalen. Een beoordeling wordt verder bemoeilijkt door het feit dat alleen de Frankische visie op de gebeurtenissen in de bronnen wordt weerspiegeld, terwijl bronnen vanuit het Friese standpunt niet zijn bewaard en waarschijnlijk ook nooit zijn geschreven. Zoals zo vaak hebben ook in dit conflict de overwinnaars de geschiedenis geschreven.

In dit artikel staat de interpretatie van de Slag bij Dorestad in de Frankische bronnen centraal. Tot het begin van de negende eeuw wordt deze veldslag in drie bronnen genoemd, namelijk in het *Liber historiae Francorum* (ca. 727), in de *Gesta*

⁸ Meeder en Goosmann, *Redbad*, 143.

⁹ Inmiddels zijn de meeste onderzoekers van mening dat de Friezen in de zevende en achtste eeuw zoals de naburige Saksen niet tot een Fries Rijk (*Magna Frisia*) waren verenigd, maar dat er tegelijkertijd verschillende heersers over verschillende Friese groepen heersten. Een overzicht van de discussie geeft Menno Freerk Pieter Dijkstra, *Rondom de mondingen van Rijn & Maas. Landschap en bewoning tussen de 3^e en 9^e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek* (Leiden 2011), 362-363.

¹⁰ Het laatst Han Nijdam en Otto S. Knottnerus, 'Redbad. The Once and Future King of the Frisians', in: Simon Halink (red.), *Northern Myths, Modern Identities. The Nationalisation of Northern Mythologies since 1800* (Leiden en Boston 2019), 87-114, hier 88.



2. Afbeelding van De Slag bij Keulen, (716) in *Les Grandes Chroniques de France* (1332-1350). De Frankische koning Chilperik II verslaat hier Karel Martel. Chilperiks bondgenoot Radbod is niet afgebeeld. British Library, Londen, Royal MS 16 G VI f. 116

Francorum, ook wel bekend als de voortzetting van de zogenaamde kroniek van Fredegar, en in de *Annalen van Metz* die rond 806 zijn geschreven. Het is duidelijk dat de drie verslagen onderling afhankelijk zijn. De *Gesta Francorum* bewerkten het verslag van het *Liber historiae Francorum*, en de *Annalen van Metz* recipieerden op hun beurt de beschrijving van de *Gesta Francorum*. Wat opvalt, is dat de representatie van de veldslag steeds uitgebreider wordt en dat er steeds meer details aan bod komen in de verhalen. Het lijkt er dus op, dat de drie bronnen niet zozeer een waarheidsgetrouwe representatie van de veldslag weergeven, maar eerder als indicaties kunnen dienen, hoe de verschillende auteurs zich in hun eigen tijd de slag herinnerden - of misschien wel wilden herinneren.¹¹

De volgende overwegingen concentreren zich op de interpretatie van het bericht van de *Gesta Francorum*, maar natuurlijk moet zijn voorbeeld, de beschrijving in het *Liber historiae Francorum*, ook aan bod komen. Ten eerste zullen de *Gesta Francorum* en de geschiedenis van het ontstaan en de uitgave ervan kort worden besproken. Vervolgens zal de beoordeling van het verslag van de Slag

bij Dorestad in recent onderzoek worden gepresenteerd. Deze interpretatie wordt dan gecontrasteerd met een alternatieve interpretatie van het relaas van de slag. Tot slot zal de bedoeling van de auteur worden onderzocht en zullen de resultaten van het onderzoek worden samengevat.

De Gesta Francorum

De beoordeling van de *Gesta Francorum* is de afgelopen jaren fundamenteel veranderd.¹² Het werk bestaat uit een bewerking van de oudere kroniek van de zogenaamde Fredegar (tot 642) en voortzettingen tot het jaar 768. De editie van Bruno Krusch uit 1888 hield geen rekening met dit feit, dat duidelijk zichtbaar is in de handgeschreven traditie. In plaats daarvan heeft Krusch uit de *Gesta Francorum* alleen de voortzettingen en twee tussenvoegsels uitgegeven.

Hij beperkte zich dus tot de onafhankelijke delen van de *Gesta Francorum*, die nieuwe informatie konden bieden, terwijl de herziening van de kroniek van Fredegar niet zijn interesse had. Krusch kan in dit opzicht niets worden verweten, aangezien deze beslissing overeenkwam met de normen en de wetenschappelijke interesses van de

¹¹ Meeder en Goosmann, *Redbad*, 38.

¹² Roger Collins, *Die Fredegar-Chroniken* (Hannover 2007), 82-145; Helmut Reimitz, *History, Frankish Identity and the Framing of Western Ethnicity, 550-580* (Cambridge 2015), 309-326.

negentiende eeuw. Moderne historici zijn echter niet alleen geïnteresseerd in de originele versie van hun bronnen, maar ook voor een groot deel in latere redacties die informatie kunnen geven over hoe ten tijde van de redactie werd teruggekeken op de geschiedenis. De *Gesta Francorum* zijn dan ook een waardevolle bron over hoe de Merovingische periode in het midden van de achtste eeuw werd gezien.

In bijna alle manuscripten eindigen de *Gesta Francorum* met de dood van Pippijn de Korte en de troonsbestijging van zijn zonen Karel de Grote en Karloman de Jongere in 768.¹³ Na de beschrijving van Pippijns verheffing tot koning in 751 vermeldt een colofon, dat slechts in één manuscript wordt overgeleverd, dat de *vir inluster* graaf Childebrand, een oom van koning Pippijn, deze *historia vel gesta Francorum* tot aan deze gebeurtenis liet optekenen en dat zijn zoon graaf Nibelung vanaf dat punt verantwoordelijk was voor de optekening.¹⁴

Sommige onderzoekers concluderen dat Childebrand verantwoordelijk was voor de herziening en voortzetting tot 751 en Nibelung alleen voor de voortzetting tot 768. Anderen leggen echter de nadruk op een gedetailleerde berekening van het lopende jaar in hoofdstuk 16 en denken dat in totaal drie voortzetters de pen voerden, namelijk een anonieme voortzetter tot 734 (tot en met hoofdstuk 17), een voortzetter in opdracht van Childebrand van 734 tot 751 en ten slotte een voortzetter in opdracht van Nibelung van 751 tot 768. Het aantal gepostuleerde voortzettingen heeft geen invloed op het auteurschap van de drie

hoofdstukken met Fries-Frankische botsingen.

Daarnaast wordt ook het standpunt ingenomen dat het colofon helemaal niet verwijst naar het werk, maar alleen naar het manuscript (nu in het Vaticaan) tot aan de plaats van het colofon.¹⁵ Het debat over het colofon en de discussie of het twee of drie voortzettingen zijn, is nog niet beslist. Er zijn goede argumenten voor en tegen twee of drie voortzettingen. Hetzelfde geldt voor de verschillende beoordeling van het colofon. Deze discussies, die al in de negentiende eeuw intensief werden gevoerd, lijken echter minder belangrijk tegen de achtergrond van het feit dat, ongeacht de vraag naar het aantal voortzettingen, het verslag van alle drie de veldslagen tussen Friezen en Franken afkomstig is van een en dezelfde redacteur.

Ook al wordt de titel *Gesta Francorum* door sommige onderzoekers afgewezen, wordt hij hier toch als term gebruikt voor het hele ensemble van de herziene kroniek van Fredegar en de voortzettingen tot 768, zonder een standpunt te willen innemen over de omstrede vraag of Childebrand en Nibelung er verantwoordelijk voor waren.

De Slag bij Dorestad

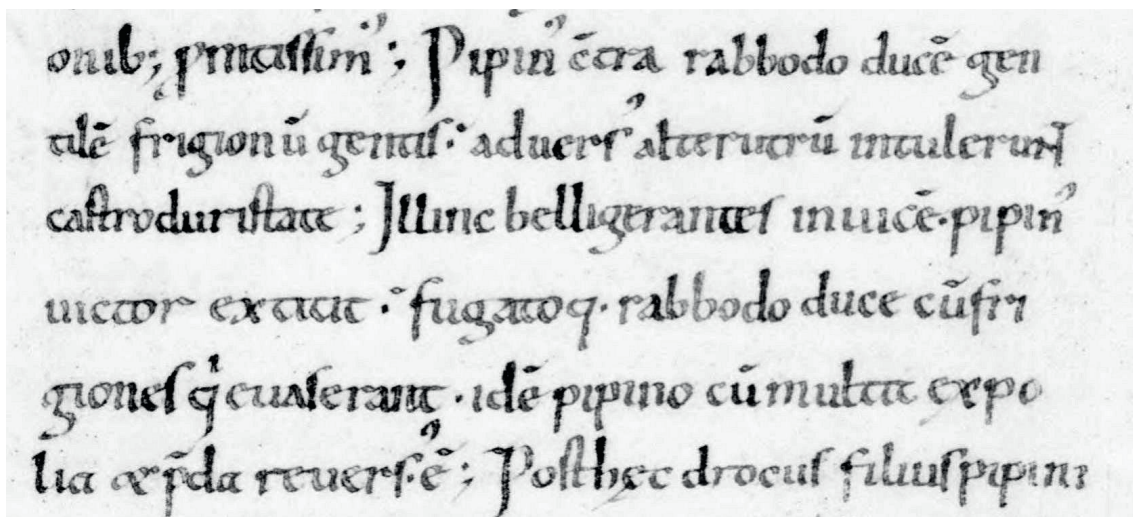
Om de beschrijving van de Slag bij Dorestad in de *Gesta Francorum* te kunnen beoordelen, moet eerst het voorbeeld in het *Liber historiae Francorum* worden bekeken: ‘Pippijn voerde ook veel oorlogen tegen de heiden Redbad en de andere *principes*, tegen de Zwaben en tegen vele volkeren.’¹⁶ Dit korte verslag vertelt feitelijk niets over de slag, zelfs de plaats is niet genoemd. Het is duidelijke

13 In enige handschriften eindigen de *Gesta Francorum* reeds met hoofdstuk 24, maar dat is duidelijk een secundair fenomeen. Zie Collins, *Fredegar-Chroniken*, 123-129.

14 Het colofon wordt alleen overgeleverd in het handschrift Vaticaan, Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. 213. Bruno Krusch (ed.), ‘Continuatio Fredegarii’ c. 34, in: idem (ed.), *Fredegarii et aliorum chronica. Vitae sanctorum* (Hannover 1888), 168-193, hier 182: ‘*Usque nunc inluster vir Childebrandus comes, avunculus praedicto rege Pippino, hanc historiam vel gesta Francorum diligentissime scribere procuravit. Abhinc ab inlustre viro Nibelungo, filium ipsius Childebrando, itemque comite, succedat auctoritas.*’ Nederlandse vertaling: ‘Tot nu toe liet de *vir inluster* graaf Childebrand, de oom van de genoemde koning Pippijn, deze geschiedenis of daden van de Franken zorgvuldig optekenen. Vanaf hier stond het optekenen onder toezicht van de *vir inluster* Nibelung, zoon van Childebrand, die ook een graaf was.’

15 Het laatst Ludger Körntgen, ‘Pippins Königserhebung (751) und der Papst. Die Narrative der Reichsannalen und der Fredegar-Fortsetzung’, in: Patrick Breternitz en Karl Ubl (red.), *Pippin der Jüngere und die Erneuerung des Frankenreichs* (in druk), die ook de alleen in dit colofon genoemde titel *Historia vel gesta Francorum* afwijst.

16 Nederlandse vertaling van Meeder en Goosmann, *Redbad*, 35. Bruno Krusch (ed.), ‘Liber historiae Francorum’ c. 49, in: idem (ed.), *Fredegarii et aliorum chronica*, 238-328, hier 323-324: *Pippinus quoque multa bella gessit contra Radbodem gentilem vel alios principes, contra Suevos vel quam plurimas gentes.*



3. Vermelding van Radbod in de *Gesta Francorum*. Parijs, Bibliothèque nationale de France, lat. 4883A, fol. 123rb

lijk dat deze zin enkel het doel heeft, Pippijns militaire successen te prijzen. Wel interessant is, dat de nadruk op Radbod ligt als persoon en de Zwaben als volk. De *Gesta Francorum* geven veel meer informatie:

Pippijn trok op tegen Redbad, de heidense leider van het volk der Friezen. Bij het fort Dorestad raakten zij verwickeld in een veldslag. Pippijn trad als winnaar naar voren, nadat Redbad vluchtte met die Friezen die hadden weten te ontsnappen. Daarop keerde Pippijn met een grote buit huiswaarts.¹⁷

Een reeks van aanvullende details springt in het oog: de vermelding van de plaats, het benoemen van Radbods Friese identiteit, Pippijns overwinning (in het *Liber historiae Francorum* heeft hij eigenlijk alleen oorlog tegen Radbod gevoerd), Radbods vlucht en tenslotte de grote buit. Terecht hebben Sven Meeder en Erik Goosmann betoogd

dat we niet meer kunnen achterhalen waar deze aanvullende details vandaan komen. Of de schrijver reeds verloren gegane verslagen kende, mondelinge verhalen of liederen verwerkte of zijn fantasie de vrije loop liet, blijft onzeker.¹⁸

In de *Gesta Francorum* kunnen we niet alleen een toename van details zien, maar ook een afname van informatie. De oorlogen tegen de andere *principes* en vooral tegen de Zwaben en vele volkeren ontbreken. Wat oorspronkelijk een opsomming van militaire successen was, wordt nu tot een bericht, dat op een enkele slag is gefocust. Boeiend is de vraag, waarom de *Gesta Francorum* de slag zo beschrijven, dat de andere oorlogen niet meer vermeld werden in dezelfde passage. Meeder en Goosmann voeren Karel Martels overwinning op Bubo in 734, toen Karel Martel zijn gezag aan Friesland tot aan de Lauwers oplegde, als reden aan en beschouwen het verhaal over Pippijns overwinning als voorgeschiedenis van Karel

¹⁷ Nederlandse vertaling van Meeder en Goosmann, *Redbad*, 35. Krusch (ed.), 'Continuatio Fredegarii' c. 6, 172: 'Pippinus contra Radbodem ducem gentilem Frigionum gentis adversus alterutrum bellum intulerunt castro Duristate, illinc belligerantes invicem. Pippinus victor extitit; fugatoque Radbode duce cum Frigiones qui evaserant, idem Pippinus cum multa spolia et praeda reversus est.'

¹⁸ Meeder en Goosmann, *Redbad*, 47.

Martels overwinning.¹⁹ In dit artikel zal de Slag bij Dorestad in de *Gesta Francorum* minder als voorgeschiedenis van Karel Martels overwinning in 734 worden geïnterpreteerd dan als poging om Karels nederlaag tegen Radbod in 716 te relativeren.

Cum multa spolia et praeda

Allereerst moet het verslag over de Slag bij Dorestad nader worden bestudeerd. Er wordt verteld dat er bij Dorestad een strijd plaatsvond tussen de Franken onder Pippijn enerzijds en de Friezen onder Radbod anderzijds. Radbod en de Friezen verloren en de overlevenden vluchtten. De Franken plunderden de onbeschermd bevolking en keerden met grote buit naar huis. Vanuit Pippijns perspectief was dit een typische succesvolle veldtocht. Interessanter is het gedrag van Radbod, vooral in vergelijking met het *Liber historiae Francorum*. Als nieuw element in het verslag wordt de ontsnapping van Radbod met de overlevende Friezen toegevoegd. De redacteur gebruikt het werkwoord *fugere* (vluchten) niet in de actieve vorm, maar het werkwoord *fugare* (op de vlucht jagen) in de passieve vorm. De handelende, de drijvende kracht is dus Pippijn, Radbod daarentegen is de reagerende, de op de vlucht gejaagde. Door de vlucht van Radbod en zijn overgebleven

krijgers werd de weerloze lokale bevolking aan Frankische plundering overgelaten, zodat de Franken met grote buit konden terugkeren. Maar het lijkt erop dat het niet alleen geplunderde buit was waarmee de Franken terugkeerden. Daarom wil ik pleiten voor een andere vertaling van de tekst op dit punt. Dit betekent niet dat de vorige vertalingen van de tekst verkeerd zijn. Het gaat er veeleer om dat de tekst op verschillende manieren kan worden vertaald en dat moet worden overwogen welke vertaling dichterbij de bedoeling van de auteur komt.

Herbert Haupt vertaalt de woorden ‘*cum multa spolia et praeda*’ als ‘mit vieler und reicher Beute’, Meeder und Goosmann geven deze woorden weer met ‘met een grote buit’.²⁰ In het Latijn staan twee woorden voor ‘buit’, en wel *spolia* aan de ene kant – wat eigenlijk *spoliis* in de ablativus (meervoud) moet zijn – en *praeda* aan de andere kant. Op die manier vertaald, beschouwen de vertalers ‘*cum multa spolia et praeda*’ als een zogenoemde hendiadys, een stijlfiguur uit de antieke literatuur. Hendiadys betekent een door twee, dus een zaak wordt door twee termen uitgedrukt, om op subtiele manier de hoeveelheid te beklemtonen.²¹ In hun Franse vertaling reproduceren Oliver Devillers en Jean Meyers het hendiadys van het origineel.²² Op de zelfde manier vertaalt John

¹⁹ *Ibidem*: ‘Het kon daarom geen kwaad om de lezer te wijzen op de lange traditie van Friese opstanden tegen het Frankisch gezag, waaraan Karel nu een einde had gemaakt. Deze voorgeschiedenis versterkte de glans van Karels prestaties alleen maar.’ Deze slag vond plaats na de voltooiing van het *Liber historiae Francorum*, zodat de *Gesta Francorum* in dit geval deze bron niet konden verwerken. Krusch (ed.), ‘Continuatio Fredegarii’ c. 17, 176: ‘Itemque, quod superius praetermissimus, gentem dirissimam maritimam Frigionum nimis crudeliter rebellantem, praefatus princeps audacter navale evectione praeparat; certatim alto mare ingressus, navium copia adunata, Unistrachia et Austrachia insulas Frigionum penetravit, super Bordine fluvio castra ponens. Bubonem gentilem ducem illorum fraudolentum consiliarium interfecit, exercitum Frigionum prostravit, fana eorum idolatria contrivit atque combussit igne; cum magna spolia et praeda victor reversus est in regnum Francorum.’ Nederlandse vertaling van André Looijenga, Anne Popkema en Bouke Slofstra, *Een meelijwekkend volk. Vreemden over Friezen van de oudheid tot de kerstening* (Leeuwarden 2017), 178: ‘Tevens [– daaraan zijn we boven voorbijgegaan –] bereidde genoemde koning op gedurfde wijze een zee-expeditie voor tegen het zeer woeste kustvolk van de Friezen, dat met geweld rebelleerde. Hij drong de Friese schiereilanden Westergo en Oostergo binnen, en richtte een kamp op bij de rivier de Boorne. Hij doodde hun leider Bubo [...], de bedenker van de verraderlijke plannen, sloeg het Friese leger neer en verpulverde en verbrandde hun afgodentempels. En hij keerde met veel buit als overwinnaar terug naar het Frankische koninkrijk.’

²⁰ ‘Continuatio Fredegarii’ c. 6, ed. Krusch, 172: [...] *idem Pippinus cum multa spolia et praeda reversus est*. Herbert Haupt, ‘Die Fortsetzungen der Chroniken des sogenannten Fredegar’, Herwig Wolfram (red.) in: *Quellen zur Geschichte des 7. und 8. Jahrhunderts* (Darmstadt 1982), 272-325, hier 281: ‘[...] Pippin [...] kehrte mit vieler und reicher Beute zurück, [...]’ Meeder en Goosmann, *Redbad*, 35: ‘Daarop keerde Pippijn met een grote buit huiswaarts.’

²¹ Heinrich Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik* (München 1967), 99.

²² Olivier Devillers en Jean Meyers, *Frédégaire. Chronique des temps mérovingiens* (Turnhout 2001), 211: ‘[...] le même Pépin revint chargé de dépouilles et de butin.’

Michael Wallace-Hadrill deze woorden.²³ Om voor een hendiadys nog het woord *multa*, ‘veel’, te zetten, is minder subtiel en stemt niet overeen met een goede stijl volgens de klassieke richtlijnen. Als we kijken naar de schrijfstijl van de *Gesta Francorum* in het algemeen, laat deze nogal te wensen over.²⁴ Er zijn basale fouten in de morfologie en de zinsbouw is eenvoudig. Dus in zo’n omgeving lijkt een hendiadys een beetje vreemd.

Spolia en praeda kunnen met ‘buit’ worden vertaald, maar *praeda* is het ruimere begrip en betekent simpelweg ‘buit’, terwijl *spolium*, meestal in het meervoud *spolia* gebruikt, specifiek doelt op de buitgemaakte, vijandelijke wapenen.²⁵ In Romeinse tijd ging het veroveren van *spolia* samen met groot prestige. *Spolia*, vooral van vijandelijke aanvoerders, werden bij triomftochten getoond.²⁶

Het woord *spolium* wordt niet gebruikt in de zogenaamde kroniek van Fredegar, de belangrijkste bron van de *Gesta Francorum*, terwijl het in de *Gesta Francorum* vaker wordt gebruikt.²⁷ De specifieke betekenis van *spolia* was duidelijk bekend bij de auteur van de *Gesta Francorum*. Want hij vertelt hoe Hector het gouden harnas van het dode lichaam van Palamedes wil trekken als hij

door Achilles van achteren verrast wordt, die deze *spolia* van hem afrukt en hem met een zwaardslag in de nieren doodt.²⁸ Het vertalen van *spolia* met ‘buit’ heeft op dit punt geen zin, aangezien het woord hier ongetwijfeld moet verwijzen naar een deel van het pantser. De bevinding dat de auteur van de *Gesta Francorum* in het midden van de achtste eeuw nog steeds het woord *spolium* kende in zijn klassiek-antieke, specifieke betekenis uit de militaire taal van de Romeinen kon worden ondersteund door een observatie van Alain Stoclet, die in zijn onderzoek naar de beschrijvingen van de terugkeer naar huis na succesvolle gevechten in de *Gesta Francorum* wees op een duidelijke nabijheid van de beschrijving van de Romeinse triomftochten.²⁹

In de meeste gevallen kan echter niet duidelijk worden vastgesteld of de betekenis van *spolia* beperkter of ruimer is. Opvallend is dat de Franken deels terugkwamen met ‘*multa spolia et praeda*’, deels alleen met ‘*multa praeda*’ en eenmaal zelfs met ‘*multa praeda vel equites et spolia*’. In het laatste geval, waar paarden expliciet als buit worden genoemd, ligt het voor de hand om *spolia* te begrijpen als ‘buitgemaakte wapenen’.³⁰ Veel

23 John Michael Wallace-Hadrill, *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar with its continuations* (London 1960), 86: ‘Pippin, the victor, returned with much spoil and buty, [...]’

24 Max Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters 1. Von Justinian bis zur Mitte des zehnten Jahrhunderts* (München 1911), 227: ‘Die Sprache, in welcher diese Fortsetzungen geschrieben sind, läßt erkennen, daß die Fertigkeit im lateinischen Ausdruck in der ersten Hälfte des 8. Jahrhunderts gegenüber dem 7. Jahrhundert noch tiefer gesunken ist. Alle diese Fortsetzer waren natürlich Geistliche, obwohl sie von kirchlichen Verhältnissen nichts berichten. Die geringste Fähigkeit im Ausdruck zeigt die dritte Fortsetzung; hier ist Formenlehre und Stil im hohem Grade barbarisch und auch die Orthographie ist wie im großen Werke und den übrigen Fortsetzungen äußerst verwirrt.’

25 Karl-Ernst Georges, *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch* (Gotha 1913), deel 2, 2769-2770, noemt de betekenissen ‘abgezogene [oder] abgelegte Haut eines Tieres’, ‘die dem Feinde abgenommene Rüstung, die Spolien, die erbeutete Rüstung, der Raub (im Gegensatz zu praeda, Viehbeute)’, ‘die Beute [überhaupt], und zwar die dem Feinde abgenommene Beute’, ‘jede Beute, jeder Raub’.

26 Gerhard Radke, ‘Spolia’, in: *Der kleine Pauly* 5 (1979), 320.

27 Het onderzoek naar het gebruik van *spolia* is beperkt tot de delen, die Bruno Krusch heeft uitgegeven en die gemakkelijk kunnen worden doorgezocht (*Historia Daretis Frigii de origine Francorum; Gesta Theoderici gestis; Continuationes*). Het grootste deel van dit werk, de omwerking van de kroniek van Fredegar werd nog niet uitgegeven.

28 Krusch (ed.), ‘Historia Daretis Frigii de origine Francorum’, in: idem (ed.), *Fredegarii et aliorum chronica*, 194-200, hier 197: ‘Haector Palamidem occidit. Habebat autem memoratus rex Palamides lorica auream indutam; cumque inclinasset se Haector, ut ipsam lorica detraheret, Achillis ex adverso veniens, percussit Hectore inclinato, detrahente spolia, in renibus suis gladio nec opinato inruitque eum atque occidit.’

29 Alain J. Stoclet, ‘On the Mayoralcy of Charles Martel’s sons. Trying to Make Sense of Childebrand’, in: Breternitz en Ubl (red.), *Pippin der Jüngere* (in druk).

30 Krusch (ed.), ‘Continuatio Fredegarii’ c. 44, 188: *Ipsi vero cum multa praeda vel equites et spolia cum gaudio reversi sunt ad propria*, ‘Maar zelf keerden ze vol vreugde met veel buit en paarden en buitgemaakte wapens terug naar huis.’ (Eigenlijk zijn *equites* ‘ruiters’, maar de auteur zal hier ‘paarden’ bedoeld hebben).

suggereert dus dat ‘*cum multa spolia et praeda*’ in de *Gesta Francorum* niet alleen een kwantitatief maar ook een kwalitatief verschil met ‘*cum multa praeda*’ zou moeten uitdrukken.

Volgens de *Gesta Francorum* hebben de Franken na de overwinning bij Dorestad niet alleen buit gemaakt van de bevolking, maar ook veel vijandelijke wapens en uitrusting verzameld op het slagveld. Er wordt niet expliciet vermeld van wie deze *spolia* afkomstig zijn. Hebben de Franken hen alleen van de dode krijgers afgepakt of hebben de overlevende Friezen ook hun wapens weggegooid om sneller en beter te kunnen vluchten? Dat laatste zou natuurlijk een teken van grote lafheid zijn, waardoor Radbod in een nog slechter daglicht zou komen te staan. De nadruk op de grote hoeveelheid *spolia*, zij het van de gevallen en/of de ontsnapten, is bedoeld om te benadrukken hoe verpletterend de nederlaag van Radbod was.

Conclusie

Dit beeld van de vluchtende Radbod en de hoeveelheid aan buitgemaakte *spolia* is geen toeval. Integendeel: de *Gesta Francorum* schetsen doelbewust dit beeld, en wel niet om Pippijns overwinning nog schitterender te beschrijven of om Karels overwinning in 734 voor te bereiden, maar om Karel Martels nederlaag tegen Radbod in 716 te relativieren. Ook in dit geval verwerkten de *Gesta Francorum* het bericht van het *Liber historiae Francorum*. Deze bron vertelt:

Maar ze [de Neustriërs] brachten wél een leger op de been, tegen Karel Martel, en trokken op tot aan de Maas. Van de andere kant trokken de Friezen onder leiding van Radbod op. Karel stortte zich ook op die Friezen, en liep daarbij zeer grote verliezen onder zijn soldaten op. Hij sloeg op de vlucht en ontsapte.³¹

De *Gesta Francorum* breiden het verslag over de slag tussen Radbod en Karel Martel een beetje uit:

Terzelfder tijd brachten ze [de Neustriërs] een leger op de been en trokken op tegen de genoemde Karel; ze nodigden ook hertog Radbod uit, om met een leger van de Friezen van de andere kant op te rukken. De bovengenoemde Karel trok hem met zijn leger tegemoet en ze begonnen tegen elkaar te vechten; daar raakte Karel een hele boel dappere en edele mannen kwijt en trok zich terug, toen hij de nederlaag van zijn leger inzag.³²

Uit een vergelijking tussen Karels nederlaag in 716 en Radbods nederlaag in 697 blijkt de poging van de auteur om Karels nederlaag te relativieren. Zijn vijanden vielen Karel Martel van twee kanten aan. Hij was dus in een veel moeilijker situatie dan Radbod in de jaren negentig van de zevende eeuw. Karel Martel trok eerst tegen het vijandelijke leger uit het noorden en de twee legers stootten op elkaar. Radbods troepen waren hem veruit de baas. Na grote verliezen zag Karel Martel, de bedachtzame veldheer, in dat hij de slag niet kon winnen en trok zijn troepen terug. Hoewel hij op het slagveld in de ondergeschikte positie stond, wordt Karel Martel hier als een actieve speler geportretteerd. Dit effect wordt versterkt door het gebruik van de actieve uitdrukking *terga vertere* (vluchten, rechtsomkeert maken) in tegenstelling tot de passieve *fugare* waarmee Radbods ontsnapping wordt beschreven.

De indruk ontstaat dat Karel Martel geen echte nederlaag heeft geleden, maar eerder een hope-loze strijd heeft afgebroken. Zo kon Karel Martel zijn militaire slagkracht behouden, waardoor hij volgens de *Gesta Francorum* kort daarna een bittere nederlaag kon toebrengen aan het Neustrische leger bij Amel (Amblève) in het huidige

³¹ Nederlandse vertaling van Looijenga, Popkema en Slofstra, *Meelijwekkend volk*, 171. Krusch (ed.), ‘*Liber historiae Francorum*’ c. 52, 326: ‘*Eo nempe tempore denuo exercitum movent, usque ipsum fluvium Mosam contra Carlum dirigunt; ex alia parte Frigiones cum Radbode duce consurgunt. Carlus quoque super ipsos Frigiones inruit, ibique maximum dispendium de sodalibus suis perpessus est, atque per fugam delapsus, abscessit.*’

³² Krusch (ed.), ‘*Continuatio Fredegarii*’ c. 9, 173: ‘*Iterato quidem tempore, commoto exercito, contra memoratum Carlum dirigunt; ex alia parte idem cum hoste Frigionum venturo Radbode duce invitant. Contra quem praedictus vir Carlus cum exercitu suo consurgens, certamen invicem inierunt, sed non modicum ibi perpessus est damnum de viris strenuis atque nobilibus; cernensque lesum exercitum, terga vertit.*’

België. Achteraf gezien, bleek zijn overwinning bij Amel een keerpunt geweest te zijn. Terwijl Karel Martel tot dan toe in de machtsstrijd, die na de dood van Pippijn in 714 was uitgebroken, vooral had gereageerd op de acties van zijn tegenstanders, stelde de overwinning hem in staat om zelf het offensief aan te gaan en tenslotte zijn vader Pippijn als hofmeier van het hele Frankische Rijk op te volgen.³³

Dit is het contrast dat de auteur van de *Gesta Francorum* beoogde. Hij wist zijn verslag zo te presenteren dat er tussen de gedwongen ontsnapping van Radbod en de bedachtzame terugtocht van Karel in de moderne editie nog geen pagina zit – in werkelijkheid liggen de veldslagen ruim twee decennia van elkaar verwijderd.

Voor de middeleeuwse historiografen die de pen hebben opgepakt om het succes van de contemporaine heersers en hun voorouders te prijzen, was het een grote uitdaging om met hun nederlagen om te gaan. Het verbergen van tegenlagen, die eigenlijk algemeen bekend waren, was een optie die altijd het gevaar inhield dat de geloofwaardigheid van het hele werk in gevaar kwam. Middeleeuwse auteurs gebruikten daarom soms een verbazingwekkende creativiteit om de nederlagen van hun protagonisten in het best mogelijke licht te plaatsen.

Martin Clauss heeft systematisch onderzoek gedaan naar oorlogsnederlagen in de middeleeuwen en heeft vier verschillende strategieën geformuleerd om met nederlagen om te gaan, namelijk betekenis geven, contextualiseren, verbergen en herinterpreteren.³⁴ De auteur van de *Gesta Francorum* vertelt over de nederlaag van Karel in de nabijheid van de nederlaag van Radbod bij Dorestad enerzijds en de overwinning van Karel bij Amel anderzijds. In het model van Clauss kan zijn aanpak worden toegewezen aan de strategie van de contextualisering.³⁵ Het doel was om Karels nederlaag in 716 zo positief mogelijk weer te geven doordat hij Radbods nederlaag tegen Pippijn bijzonder verpletterend beschreef.

Maar daarover, hoe verpletterend Radbods nederlaag bij Dorestad werkelijk was, vertellen ons de *Gesta Francorum* helemaal niets.

³³ Semmler, 'Sukzessionskrise', 8-9; Fischer, *Karl Martell*, 53-54.

³⁴ Martin Clauss, *Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung* (Paderborn 2010), 254-305.

³⁵ Clauss, *Kriegsniederlagen*, 273, definieert deze strategie als volgt: 'Niederlagen werden auch dadurch bewältigt, dass die Historiographen sie in einen größeren Kontext einbetten und sie so in ihrer Bedeutung relativieren.'



De Vrije Fries

Deel 100
2020

THEMA: KONING REDBAD

Koning voor eens en altijd. Inleiding op het thema Redbad

Koning Redbad en zijn bewegingsruimte

Koning van de Friezen: wat we te weten kunnen komen
over het koningschap van Redbad

Radbods verpletterende nederlaag in de slag bij Dorestad

De legende van Cunera en het Gudrunlied

De Friese kroon in de Bourgondische machtspolitiek: een stand van zaken

Een portret van koning Radboud en zijn relatie met de stad Medemblik

De verbeelding van Redbad en andere 'heidense helden' in vergelijkend perspectief

Redbad: over het vuren van de pijl en het kruis als icoon

BIJDRAGEN

Een organisatorische geschiedenis van de Friese zuivelindustrie, 1950-1997

De boerenleenbanken in Opsterland tot 1940

Hoe God verscheen in Jorwerd

Drie doctoren en een stadhoudelijk lichaam

Geweld op het Friese platteland 1524-1530

BOEKBESPREKING

Bespreking van Hessel de Walle, *De mannen van de Overval:*
Heroïek en tragiek in 26 levensverhalen

Jaarverslag Koninklijk Fries Genootschap over 2019

Over de auteurs